

В.В. Петренко

Теоретичні аспекти формування механізму управління сферою екологічних послуг

Розглянуто теоретичні аспекти формування механізму управління сферою екологічних послуг. Виконано класифікацію сфери екологічних послуг як системи. Визначено місце економічної діагностики в управлінському процесі.

Перед людством взагалі і Україною зокрема постають питання з підвищення економічної ефективності, вирішення екологічних проблем, пошуку інноваційних шляхів розвитку.

Одним із завдань розв'язання цих питань є розвиток сфери екологічних послуг. Однак не достатньо розробленим є механізм управління, здатний формувати сферу екологічних послуг у вітчизняній економіці.

Метою роботи є розроблення теоретичних аспектів формування такого механізму. Для досягнення мети поставлено такі завдання: розглянути існуючі проблеми формування економічного механізму управління екологізацією, виділити складові механізму екологізації економіки, визначити принципи, покладені в основу механізму управління сферою екологічних послуг, виконати аналіз видів систем та класифікувати сферу екологічних послуг як систему, розглянути етапи процесу управління з визначенням в ньому місця економічної діагностики.

Вирішення цих питань так або інакше знаходиться в соціально-еколого-економічній площині. Лише спираючись на системний підхід стосовно оптимізації функціонування соціально-еколого-економічної системи можливо знайти шляхи та механізми адаптації економічної діяльності.

Занепокоєність екологічною проблематикою останнім часом набула загальносвітового масштабу. Не останню роль в цьому відіграло поширення концепції сталого розвитку, прийнятої ООН у 1992 році.

У країнах з перехідною економікою важливим чинником ускладнення здійснення ринкових перетворень стали екологічні фактори. Як засвідчують статистичні дані, в Україні склалося критичне становище стосовно екологічної реконструкції народного господарства. За відсутності певної послідовності в здійсненні економічних реформ відбувається нехтування екологічними проблемами. Інституціональна нерозвиненість країни та недостатність нормативно-правового забезпечення не дозволяє ефективно застосовувати заходи щодо усунення кризового стану довкілля, які успішно випробувані світовою практикою.

Важливою складовою національної політики та безпеки багатьох країн стала ідея Концепції сталого розвитку. В розвинутих країнах створені і діють державні структури, які організують і координують діяльність в цьому напрямку. В нашій державі також проводиться певна робота. Усього в країні діє понад 30 програм, запровадження яких має створювати безпечні екологічні умови життєдіяльності української нації, але

Петренко Вікторія Вікторівна, асистент кафедри економіки Сумського державного університету.

© В.В. Петренко, 2006

Україна – єдина країна в Європі, яка й досі не має Національного плану дій з охорони навколишнього середовища (НПДОНС). В цей час Європейський союз виконує вже шостий НПДОНС [6].

Формування сталого розвитку і забезпечення національної екологічної безпеки, як показує світовий досвід, неможливе без екологізації економіки.

Поняття „екологізація” в науковій термінології з’явилося не так давно і має неоднозначне тлумачення: екологізація виробництва, знань, науки тощо. Здебільшого його вживають в словосполученні „екологізація виробництва” [2; 4; 9; 10; 12].

На нашу думку, слід приділяти увагу екологізації всіх сфер економіки. З урахуванням збільшення у структурі валового внутрішнього продукту України частки галузей, які надають послуги (більше 40%), можна стверджувати, що сфера послуг посідає значне місце в економіці держави і надалі буде розвиватися більш швидкими темпами згідно із загальносвітовими тенденціями, які притаманні цій галузі. Важлива роль в розвитку сфери послуг належить екологічним послугам. Вони не тільки самі розвиваються, а й сприяють розвитку інших галузей на засадах екологізації всієї економіки.

Для осмислення об’єктивного процесу екологізації економіки вчені [22] звертаються до аналізу економічного аспекту взаємодії суспільства і природи. Процес екологізації економіки розкривається шляхом виокремлення та аналізу основних методологічних принципів дослідження сучасного природокористування:

- природа і суспільство мають генетичну єдність;
- суспільне виробництво у взаєминах суспільства і природи відіграє опосередковану роль;
- відтворювальний підхід (відтворювання навколишнього природного середовища повинно бути елементом процесу суспільного виробництва).

Під екологізацією економіки розуміють [13] цілеспрямований процес перетворення економіки, спрямований на зменшення інтегрального екодеструктивного впливу процесів виробництва і споживання товарів і послуг у розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту.

Поняття „охорона природного середовища” і „екологізація економіки” дуже відрізняються. Екологізація ліквідує не наслідки, а причини виникнення екологічної деструкції, а охорона довкілля потребує значних коштів на компенсацію екологічних недоліків сучасної техніки та технологій.

Вибір екологічного напрямку розвитку української економіки обумовила ціла низка причин [14].

Аналіз причин та проектів [14] свідчить, що реалізація проектів соціально-еколого-економічного напрямку створює передумови для екологічно спрямованої трансформації економіки країни, при цьому необхідно зазначити, що основні стадії екологічної трансформації суспільного виробництва копіюють стадії формування екологічного попиту [13]:

- розвиток екологічного обладнання;
- екологічно обумовлене удосконалення технологій;
- підвищення ефективності складових життєвого циклу виробів і послуг;
- виробництво товарів, що обслуговують принципово новий (екологічно зберігаючий) стиль життя.

Як бачимо, з формуванням екологічного попиту та розвитком екологічної трансформації економіки одночасно відбуваються становлення і розвиток послуг

екологічного напрямку, пов'язаних з новими технологіями як в техніці, так і в суспільному житті.

Більш чітко визначити контури екологізації економіки країни можна за допомогою розкриття змісту товарів екологічного призначення, які класифікують за кількома ознаками [14]. В цих класифікаціях більшість товарів екологічного призначення належить до сфери, пов'язаної із наданням саме екологічних послуг.

На підставі вищенаведеного можна стверджувати, що існує певна система з надання екологічних послуг, яка інтегрується до загальностворюваної системи екологізації економіки. Оскільки неможливо створити окрему систему, яка б не від кого і не від чого не залежала, то екологізація економіки як система також інтегрується до загальної системи держави, яка повинна базуватися на соціально-еколого-економічній стратегії розвитку.

Система управління екологізацією економіки як сфера суспільної практики містить такі чотири основні групи елементів, поданих на рисунку 1: механізм управління екологізацією економіки, структуру управління екологізацією економіки, процес управління екологізацією економіки, розвиток системи управління екологізацією економіки.

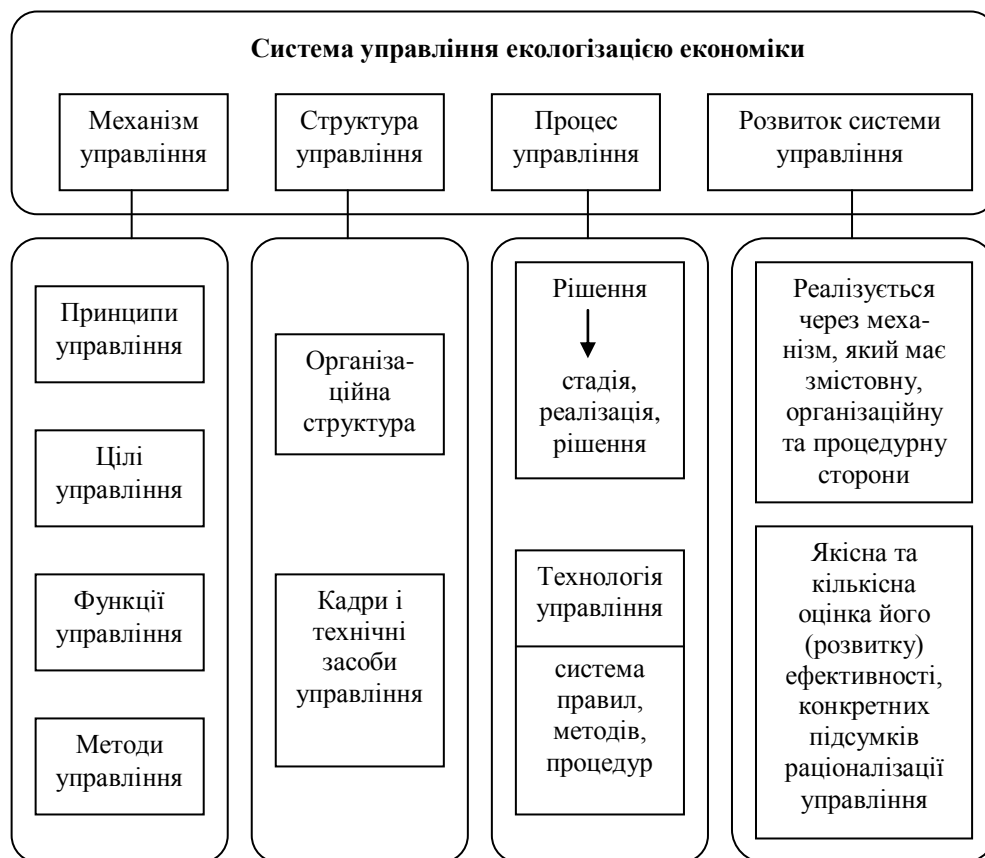

Рисунок 1 – Складові системи управління екологізацією економіки

Передумовою екологізації економіки є формування економічного механізму управління екологізацією.

Сучасна економічна думка поки що не дає цілісної концепції економічного механізму екологізації, не остаточно визначена також дія ринкових інструментів посилення впливу екологізації на ефективність суспільного виробництва та роль, яку відіграє держава в цих процесах.

Перш ніж більш детально розглядати проблеми формування економічного механізму екологізації економіки, необхідно визначитися із тлумаченням його сутності як наукової категорії.

Як в науковій літературі, так і в господарській практиці тлумачення категорії „економічний механізм” неоднозначне. Зокрема, досить часто використовуються як тотожні поняття економічний механізм, ринковий механізм, господарський механізм, організаційно-економічний механізм, механізм державного регулювання, державне управління. Сучасна економічна література не дає чіткого формулювання сутності економічного механізму. Беззаперечним є той факт, що економічний розвиток залежить від досконалості „механізмів”. Удосконаленню підлягає будь-який механізм, якщо відомі його структурні складові та існуючі між ними зв'язки. Натомість в тлумаченнях сутності механізмів в економічній літературі трапляються значні розбіжності і протиріччя.

По-перше, економічний і господарський механізми одними вченими ототожнюються, іншими – розмежовуються. Наприклад, Н.Ю. Брюховецька вважає, що це різні поняття: перше стосується мікроекономіки, друге – макроекономіки [3], розмежовується це поняття і в роботі [5]. Деякі автори [23] зазначають, що поняття господарського механізму є ширшим від економічного, оскільки він „включає надбудовні відносини – політичні, ідеологічні, моральні, правові та інші”.

По-друге, існують суттєві розбіжності в змістовному наповненні поняття „механізм”, особливо це стосується переліку його складових. Відомий російський вчений Л.І. Абалкін трактує господарський механізм як „спосіб організації суспільного виробництва з властивими йому формами і методами, економічними стимулами і правовими нормами” [1]. В роботі [18] зазначається, що господарський механізм включає форми економічного зв'язку в народному господарстві, які забезпечують єдність його функціонування; методи використання економічних законів; певні шляхи, форми і методи розв'язання протиріч, зумовлених станом продуктивних сил і виробничих відносин в господарській системі; систему управління економікою країни. Господарський механізм в роботі [8] трактується як система основних форм, методів і важелів використання економічних законів, розв'язання суперечностей суспільного способу виробництва, реалізації власності, а також всебічного розвитку людини й узгодження її інтересів з інтересами колективу, класу, суспільства.

В роботі [21] під організаційно-економічним механізмом розвитку галузі розуміють систему організаційних, технічних, економічних та правових важелів і методів, які застосовуються у сферах забезпечення, виробництва та збуту продукції, спрямовану на досягнення високих кінцевих результатів з найменшими витратами трудових, матеріальних і фінансових ресурсів.

Аналіз використання розглянутої категорії показав, що досить поширеними є дефініції, в яких механізм розглядається як система або сукупність складових, до яких відносять організаційні форми, методи, важелі, інструменти.

Провідну роль у механізмі екологізації економіки відіграє державна політика, яка

визначає умови раціонального використання природних ресурсів, поліпшення якості довкілля, створює інституціональне забезпечення екологізації суспільного виробництва. Разом з тим в умовах трансформаційної економіки зростає роль специфічних ринкових методів в системі екологізації економіки, таких, як екологічне страхування та оподаткування, режим прискореної амортизації екологічного обладнання, фінансування інноваційної діяльності в галузі природокористування, екологічний аудит, створення еколого-інноваційних фондів, пільгові кредити у природоохоронні заходи, екологічна сертифікація, торгівля дозволами на емісію забруднюючих речовин, надання квот підприємствам-забруднювачам та створення бірж з купівлі-продажу цих квот тощо.

Вочевидь, екологізація економіки сприяє формуванню екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку народногосподарських комплексів, включаючи сферу послуг. Під таким розвитком розуміють процес гармонізації продуктивних сил, спрямований на задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови не тільки збереження, а й поетапного покращання стану довкілля.

Враховуючи вищесказане, нами пропонується розглядати механізм екологізації економіки країни як сукупність таких складових (рис. 2)

Рисунок 2 – Механізм екологізації економіки країни

Зазначимо, що структуру економічного механізму природокористування та забезпечення охорони навколишнього природного середовища докладно розглянуто в роботі [7]. Вперше визначено і схематично представлено організаційно-економічний механізм розвитку галузі в роботі [21]. Разом з тим в роботі [19] обґрунтовано

структурно-галузеву переорієнтацію економіки та доведено, що важливим чинником екологізації підприємства є формування ринку екологічних товарів і послуг. Також ним розроблено модель інтегрованого еколого-економічного управління підприємством з урахуванням основних принципів загального менеджменту, що передбачає включення модулів, властивих підприємству України, та розкрито механізми формування еколого-економічної стратегії підприємства.

Зрозуміло, що схеми економічних механізмів в наведених прикладах не можуть бути усталеними, тому що всі складові структури механізму мають системно-комплексний характер і потребують адекватної реалізації на всіх рівнях.

На нашу думку, виділення принципів, за якими має бути сформовано економічний механізм управління екологізацією сфери послуг, дозволить більш глибоко дослідити і виділити найбільш проблемні елементи вже існуючих механізмів та систем управління, що потребують адаптації до особливостей управління розвитком екологічних послуг. Ці елементи є невід'ємною складовою всієї соціально-еколого-економічної системи держави, яка повинна базуватися на засадах сталого розвитку. Це дозволить сформувати більш релевантну структуру економічного механізму управління, виділити зв'язки, які існують між складовими даної системи, та відобразити взаємодію всіх підсистем і механізму в цілому на всіх рівнях управління.

Принципи побудови і функціонування системи економічного механізму управління екологічними послугами повинні задовольняти сучасні економічні вимоги та забезпечувати формування відповідної якості системи. Стосовно системи управління ці принципи є основними правилами і положеннями, які покликані визначати напрямки її побудови та функціонування і яких необхідно дотримуватися в управлінській діяльності.

Виходячи з досвіду системного управління, побудова і функціонування системи управління екологічною сферою послуг повинна здійснюватися на основі загальних, загальносистемних та спеціальних принципів, але головним є принцип системності, який і визначає всі інші.

Таким чином, економічний механізм управління сферою екологічних послуг повинен ґрунтуватися на принципах, зображених на рисунку 3.

Принцип системності. Під системою розуміють сукупність цілісних упорядкованих взаємозв'язаних елементів і підсистем, що взаємодіють між собою і беруть участь в тому або іншому вигляді в процесі функціонування із забезпечення свого призначення і досягнення якої-небудь мети [16].

На основі аналізу класифікації систем автором запропоновано таку класифікацію сфери екологічних послуг, як системи (табл. 1).

Таким чином, економічний механізм управління сферою екологічних послуг можна розглядати як цілісну, складну, відкриту динамічну систему, яка має свою ієрархічно побудовану структуру, що складається з декількох окремих підсистем, які взаємодіють як між собою, так і з мікро- і макросередовищем.

В ринкових умовах реалізація наведених вище принципів досить важлива серед всіх загальносистемних принципів. Особливу увагу слід приділити виконанню загальних функцій управління (ЗФУ), до яких належать планування, організація, мотивація, контроль. Ці функції об'єднані процесами комунікації і ухвалення рішень.

Різними авторами наводяться такі загальні функції управління: планування, організація, розпорядження, координація, комунікація, керівництво, мотивація, регулювання, оцінка, дослідження, аналіз, ухвалення рішення.

Рисунок 3 – Основні принципи побудови і функціонування системи управління

Розділ 1 Економіка природокористування і еколого-економічні проблеми

Таблиця 1 – Сфера екологічних послуг як система

Класифікаційна ознака	Вид системи
Спосіб утворення	Штучна, створена людиною для отримання певного результату
Сутність	В системі взаємно поєднуються різні її сутності: біологічна, технічна, соціальна (організаційна), економічна, екологічна, політична тощо
Відношення до цільового призначення	Цілеспрямована, тобто досягає задоволення цільових потреб шляхом вибору альтернативних способів
Наявність центрального провідного елемента	В системі поєднуються централізація (концентрація влади, прийняття рішень на верхніх рівнях керівництва) і децентралізація (делегування прав і відповідності нижчим рівням керівництва). Ці два поняття не виключають одне одного, а лише виражають різний ступінь розподілу влади, прав і відповідальності, контролю
Ступінь складності	Складна – складається з великої кількості елементів, зв'язки між якими не піддаються точному опису
Мінливість у часі	Динамічна, процеси (економічні і інші) в якій під впливом різних факторів змінюються з плином часу, тобто є функцією часу
Довготривалість функціонування	Довгострокова
Режим функціонування	Безперервний
Спеціалізація	Комплексна система, яка виконує весь комплекс функцій зі створення послуг
Передбачуваність поведінки	Стохастична система, результати функціонування якої мають ймовірнісний характер
Взаємодія із зовнішнім середовищем	Відкрита система, що взаємодіє із зовнішнім середовищем на основі прямих і зворотних зв'язків і залежить від неї
Тип субстанції елементів	Абстрактно-фізична, складається як з уявних елементів, так і матеріальних: організаційно-економічних, організаційно-технічних тощо
Адаптивність (приспосовування до різних умов)	Система, яка самостабілізується, тобто така, що досягає балансу між внутрішніми обмеженнями і зовнішніми впливами в межах раніше розрахованого певного діапазону, а також самоорганізується, тобто самостійно еволюціонує в більш складні і життєздатні системи при змінах зовнішнього середовища

Зокрема, на підприємствах Японії до загальних функцій відносять планування, виконання, перевірку і дію (регулювання).

Відомий вчений А. Файоль відмічав, що управляти означає передбачати і планувати, організовувати, розпоряджатися, координувати і контролювати.

Також існує так званий цикл РДСА, або цикл Демінга, який виконується стосовно

підвищення і забезпечення якості. До складу цього управлінського циклу належать:

Р – планування робіт;

Д – виконання роботи за планом;

С – перевірка відповідності реального результату із запланованим;

А – прийняття мір за наявності відхилень фактичного результату від запланованого.

Тобто склад функцій формально багато в чому збігається з функціями управлінського циклу вітчизняних систем, хоча мають місце деякі розбіжності.

На наш погляд, є сенс загальні функції управління доповнити виконанням робіт, що дасть змогу більш об'єктивно відобразити весь управлінський цикл.

Однією із складових процесу управління деякі автори [20] пропонують впровадити та виокремити економічну діагностику як самостійний функціональний елемент процесу управління, що дозволить суттєво підвищити якість управлінських рішень.

На нашу думку, діагностика є однією з необхідних передумов процесу управління сферою екологічних послуг (рис. 4)

Як зазначалося, економічний механізм управління сферою екологічних послуг є відкритою, стохастичною, динамічною системою, яка функціонує в межах окреслених методами державного і регіонального регулювання та забезпечує розвиток сфери екологічних послуг за рахунок пошуку нових підходів до організації процесу управління.

Наведені принципи дозволяють одержати синергетичний ефект функціонування економічного механізму сфери екологічних послуг тільки в єдиному комплексі зі створенням належних умов для прогресивного розвитку як окремих суб'єктів господарювання, так і суспільства в цілому (регіональні та державні програми з економіки, екології, соціальної політики і т.д.).

В сучасних умовах господарювання з орієнтацією на сталий розвиток підприємства з надання послуг екологічної спрямованості повинні першочергово орієнтувати свою діяльність на задоволення потреб і запитів споживачів в екологічній продукції, забезпечувати належну якість та екологічність, застосовувати інноваційні підходи до її виробництва та реалізації, розв'язання екологічних проблем за рахунок використання екологічно чистих технологій тощо. Така діяльність передбачає як зростання ступеня відкритості економічного механізму сфери екологічних послуг, так і його взаємодії із зовнішнім середовищем. Відповідно до цього економічний механізм сфери екологічних послуг не може функціонувати відокремлено, а лише в тісній взаємодії з ринковими і регулюючими механізмами. Таким чином, враховуючи складність взаємодії етапів сучасного економічного механізму, формування механізму управління сферою екологічних послуг необхідно здійснювати з метою його адаптації до ринкових умов.

В умовах реформування економіки створення нових економічних механізмів відбувається досить повільно, а ті, що створюються, очікуваного ефекту поки що не приносять. Деякі вчені [11] пропонують сформувати більш ефективні механізми, що поєднували б у собі механізми різної природи: економічні, організаційні, правові, політичні, соціальні – тобто шляхом формування комплексних механізмів.

Беручи до уваги всі чинники, що впливають на економічний механізм сфери екологічних послуг на макро- і мікрорівнях, автор пропонує його загальну структуру, наведену на рисунку 5.

Отже, економічний механізм сфери екологічних послуг характеризується складністю структури та наявністю багатьох елементів зі складними взаємозв'язками.

Найбільш актуальними завданнями побудови ефективно діючого економічного

механізму розвитку сфери екологічних послуг, на наш погляд, є:

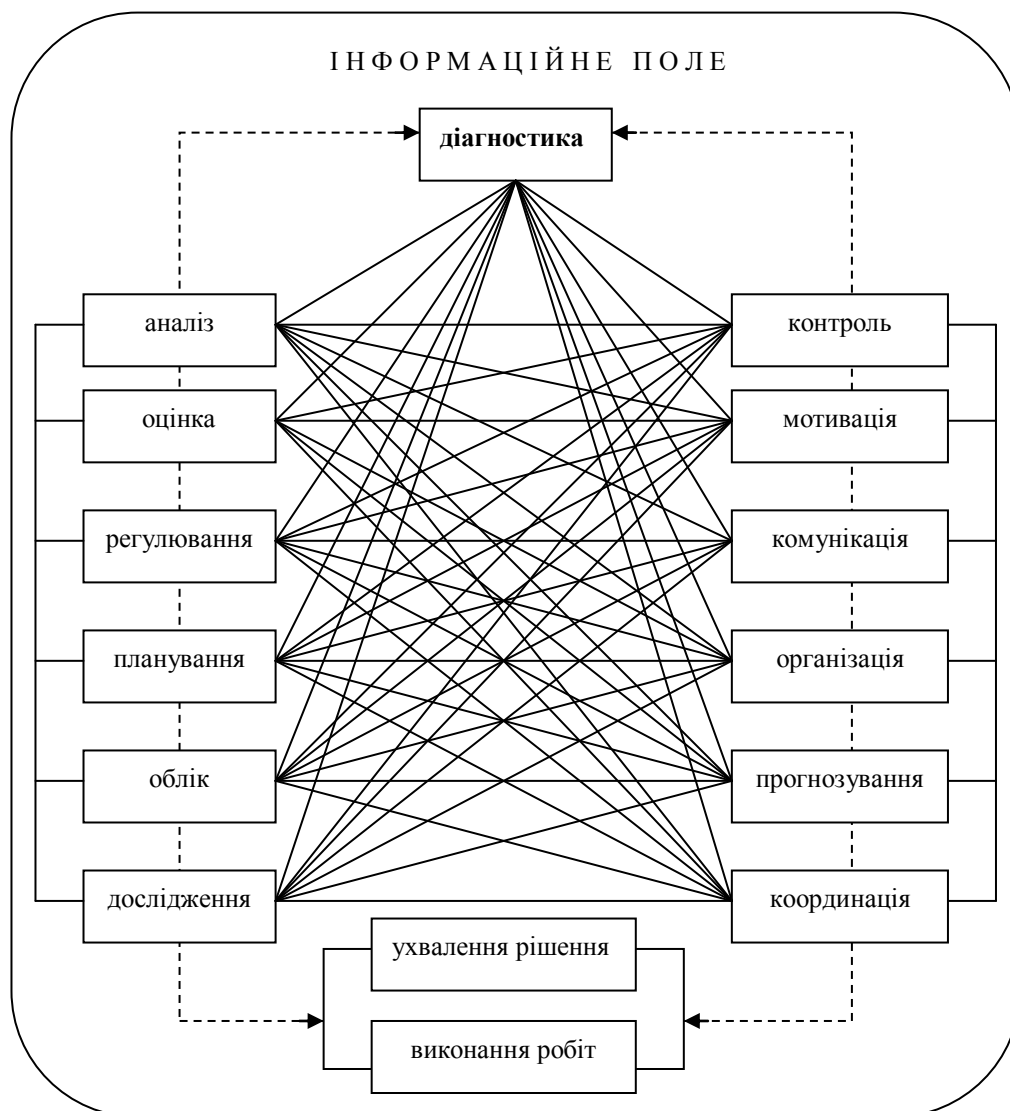
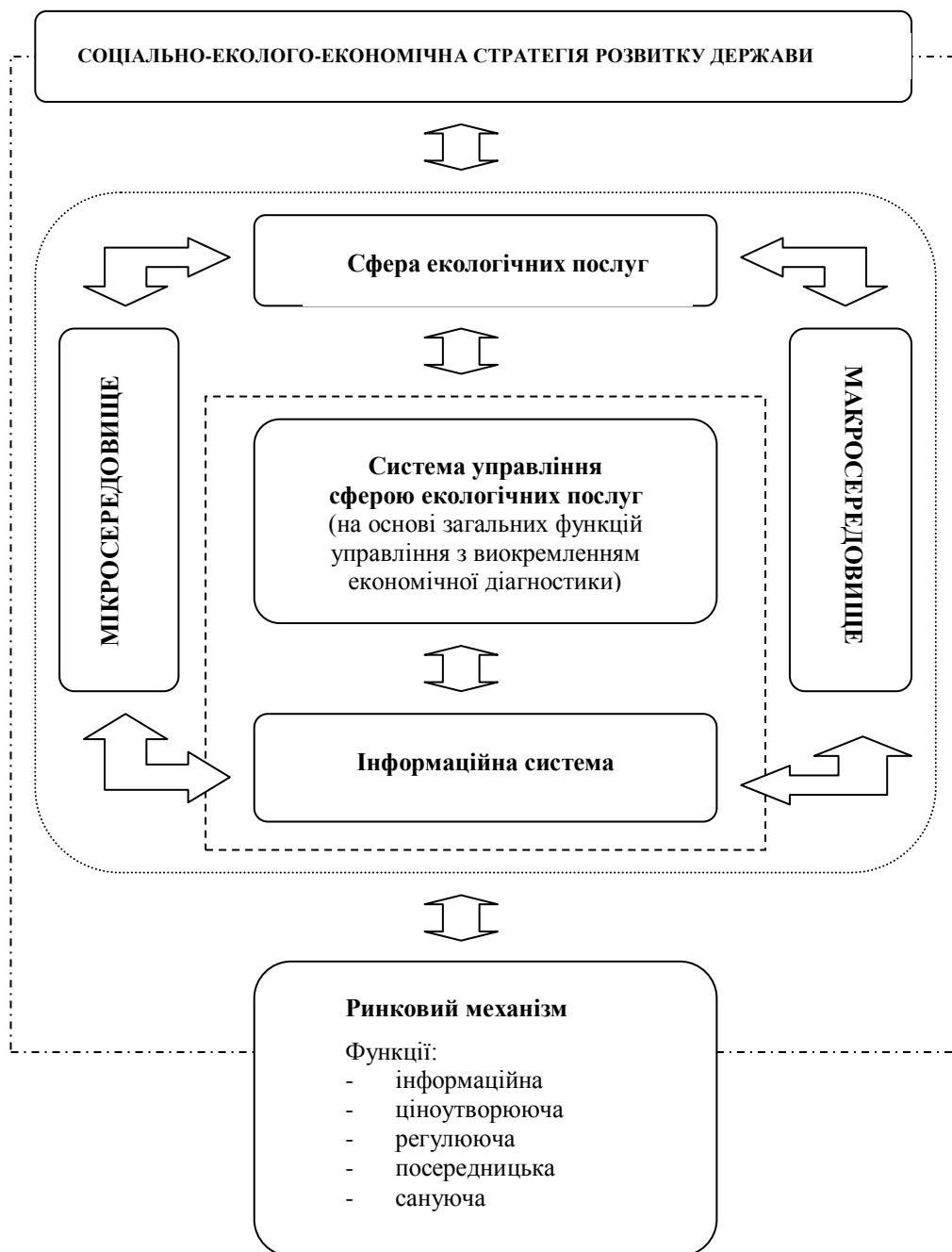

Рисунок 4 – Схема процесу управління сферою екологічних послуг

- створення в народногосподарському комплексі необхідних умов для його ефективної діяльності на засадах сталого розвитку;
- удосконалення податкової, кредитно-фінансової, цінової державної політики з метою стимулювання екологізації підприємницької діяльності;
- створення принципово нових організаційних екоструктур для більш повного врахування і задоволення потреб існуючих суб'єктів господарювання різних форм

власності та виробничих і технологічних зв'язків підприємств і галузей народногосподарського комплексу;

Рисунок 5 – Структура механізму управління сферою екологічних послуг

Розділ 1 Економіка природокористування і еколого-економічні проблеми

- адаптація процесу управління згідно з принципами екозбалансованого розвитку.
В подальших дослідженнях вважаємо доцільним більш детально розглянути питання розроблення економічного механізму сфери екологічних послуг.

- 1 *Абалкин Л.И.* Хозяйственный механизм развитого социалистического общества. – М.: Мысль, 1973. – 263 с.
- 2 *Беляев Ю.К.* Об экологизации производства. Проблемы экологии. – Львов, 1986. – 95 с.
- 3 *Брюховецька Н.Ю.* Економічний механізм забезпечення ефективного функціонування підприємств: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.06.01/НАН України; Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2001. – 32 с.
- 4 *Веклич О.А.* Эколого-экономические противоречия. – К.: Наукова думка, 1991. – 144 с.
- 5 *Внутрішній економічний механізм підприємства: Навч. посібник/За ред. М.Г. Грещака – К.: КНЕУ, 2001. – 228 с.*
- 6 *Голубовська-Онисьмова* Екологічна кухня//Екомама. – 2005. – № 1. – С.4-11.
- 7 *Довідник з питань економіки та фінансування природокористування та природоохоронної діяльності. – К.: Видавництво „Геопринт”, 2000. – 411 с.*
- 8 *Економічний словник-довідник/За ред. С.В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.*
- 9 *Запольський А.К.,* Українець А.І. Екологізація харчових виробництв: Підручник. – К.: Вища шк., 2005. – 423 с.
- 10 *Игнатьев А.Е.* Совершенствование природопользования на основе НТП. – М., 1986. – 165 с.
- 11 *Круглова Н.Ю.* Хозяйственное право. – М.: Русская деловая литература, 1997. – 608 с.
- 12 *Львов Д.С.* Путь в XXI век: Стратегические проблемы и перспективы российской экономики. – М.: Фонд «Развитие и окружающая среда», 2000. – 652 с.
- 13 *Мельник Л.Г.* Екологічна економіка: Підручник. – 2-ге вид., випр. і доп. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2003. – 348 с.
- 14 *Методи оцінки екологічних втрат: Монографія/За ред. д.е.н. Л.Г. Мельника та к.е.н. О.І. Карінцевої. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2004. – 288 с.*
- 15 *Механізми ринкового господарювання: галузеві особливості/В.Я. Гуменюк, Б.О. Король, Р.М. Костюкевич, Н.О. Мазур, Г.Ю. Мішук, М.В. Орлов, І.А. Рошик/За ред. д.е.н., проф. В.Я. Гуменюка – Рівне: НУВГП, 2005. – 281 с.*
- 16 *Мишин В.М.* Исследование систем управления: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 527 с. (Серия „Профессиональный учебник: Менеджмент”).
- 17 *Райзберг Б.А.,* Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 496 с.
- 18 *Румянцев А.М.,* Яковенко Е.М., Янаев С.И. Инструментарий экономической науки и практики: Научно-популярный словарь-справочник. – М.: Знание, 1985. – 304 с.
- 19 *Садков А.А.* Механізми еколого-економічного управління підприємством: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.06.01/Донецький національний університет. – Донецьк, 2002. – 25 с.
- 20 *Сокиринська І.Г.* Економічна діагностика та управління фінансовим забезпеченням підприємства: Дис. канд. екон. наук: 08.06.01. – Дніпропетровськ, 2004. – 19с.
- 21 *Удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку харчової промисловості України: Монографія/За ред. С.І. Дорогунцова. – К.: Наук. світ, 2004. – 374 с.*
- 22 *Харичков С.К.,* Николаев Ю.О. Экологизация научно-технологического развития. – Одесса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2003. – 120 с.
- 23 *Хозяйственный механизм управления социалистической экономикой: Учеб. пособие для студентов экон. спец. вузов/Под ред. П.Г. Бунича – М.: Экономика, 1984. – 304 с.*

Отримано 10.05.2006 р.

В.В. Петренко

Теоретические аспекты формирования механизма управления сферой экологических услуг

Рассмотрены теоретические аспекты формирования механизма управления сферой экологических услуг. Классифицирована сфера экологических услуг как система. Определено место экономической диагностики в управленческом процессе.